

Грабовська І. В.,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри фонетики і практики англійської мови з виконанням обов'язків заступника декана факультету германської філології Київського національного лінгвістичного університету

КОНТАКТОРОЗМИКАЛЬНІ МЕТАКОМУНІКАТИВНІ ПИТАННЯ ЯК РЕГУЛЯТИВИ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ НА СТАДІЇ ЗАВЕРШЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО КОНТАКТУ

Анотація. У статті розглядається стадія завершення мовленнєвого контакту. Визначаються функціонально-семантичні особливості контакторозмикальних метакомунікативних питань як засобу організації діалогічного дискурсу. Розроблено типологію контакторозмикальних метакомунікативних питань у сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: контакторозмикальне метакомунікативне питання, діалогічний дискурс, інтеракція, мовленнєвий контакт, фатичний дискурс.

Постановка проблеми. Закономірним розвитком вивчення діалогічного дискурсу є поворот у лінгвістиці від досліджень значущого комунікативно-інформативного мовленнєвого матеріалу до більш активних студій інформативно збіднених виявів фактичного й регулятивного планів комунікації (О.М. Ільченко, О.А. Романов, А.М. Сініцина, Р. Якобсон, G. Bateson, S. I. Hayakawa, J. Laver, J. Ruesch, P. Watzlawick та ін.). У цьому контексті все більший інтерес викликає фатична метакомунікативна функція мови, досліджена у вітчизняній лінгвістиці Г.Г. Почепцовим, Т.Д. Чхетіані, І.С. Шевченко, Ю.В. Матюхіною, Ю.В. Косенко й актуалізована за допомогою спеціально призначених для цього засобів мовлення. У фокусі нашої розвідки знаходяться питальні за формою конструкції, що реалізують найбільш характерний для діалогічного дискурсу вид структурно-сислового зв'язку реплік співрозмовників. Це – метакомунікативні питання (далі – МКП), призначення яких полягає в установленні, підтримуванні та завершенні мовленнєвого контакту як системи зв'язків акустичного, психологічного й соціально-етикетного характеру, що забезпечує успішний перебіг процесу комунікації.

Розгляд комунікативного акту як окремої цілісної та завершені інтеракції співрозмовників у всьому обсязі її реалізації, починаючи зі встановлення мовленнєвого контакту й закінчуючи його завершенням, зумовлюють мету статті – розкрити механізм завершення інтеракції комунікантів за допомогою МКП у сучасному англомовному діалогічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стадія завершення мовленнєвого контакту значною мірою є ритуалізованим етапом спілкування, має певний набір етикетно закріплених мовленнєвих одиниць – контакторозмикальних МКП, які є індикаторами закінчення процесу мовленнєвої комунікації. На стадії завершення мовленнєвого контакту більшість бесід не просто закінчуються, а делікатно доводяться до свого логічного кінця, оскільки стадія контакторозмикання є вельми «ламкою» в соціальному та моральному аспектах [4, р. 303]. Однак існують випадки, коли стадія завершення мовленнєвого контакту відсутня, тому що через спільність пресупозицій, фонових знань про екстралінгвальну ситуацію учасникам спілкування

немає необхідності сигналізувати про завершення мовленнєвого контакту. Особливо це стосується випадків, коли контакт між комунікантами переривається тимчасово. Наприклад:

(1) *Sybil Thorndike: Colin, dear, I thought you looked cold so I bought you this.*

[She hands him a bright red woollen scarf. Colin is touched].

Colin: Thank you, Dame Sybil.

Sybil Thorndike: Film sets and rehearsal rooms are the coldest places on earth.

[He smiles as her car drives away. He wraps the scarf around his neck and looks up and down the road again] (A. Hodges. *My Week with Marilyn*).

У цьому епізоді діалогічного дискурсу відсутня стадія завершення мовленнєвого контакту, оскільки комуніканти є колегами по роботі й розлучаються на недовгий проміжок часу для зйомок фільму. Тому можна стверджувати, що стадія завершення мовленнєвого контакту є факультативною, особливо у випадку недовготривалого розставання.

Відсутність стадії завершення мовленнєвого контакту може призвести до порушення «комунікативної правильності – відповідності правилам ведення бесіди» [2, с. 4], норм соціального спілкування (*french leave*) [5, р. 466]. Отже, попрощатися означає отримати можливість для встановлення нових контактів після закінчення строку розставання.

Оскільки, подібно до стадії початку інтеракції, стадія завершення інтеракції є структурованою, доцільним вважаємо розглянути прототипову ситуацію розмикання мовленнєвого контакту в структурному аспекті. Ситуація розмикання мовленнєвого контакту, як засвідчує аналіз фрагментів діалогічного дискурсу, складається з таких етапів:

1) дозвершального, на якому один із комунікантів інформує партнера зі спілкування про свій намір завершити комунікативну взаємодію;

2) завершального, на якому відбувається обмін прощальними привітаннями, стереотипними формулами прощання та активно використовуються невербальні засоби;

3) розмикання фізичного каналу зв'язку (відхід співрозмовника, телефонний гудок у трубку).

Розглянемо це на прикладі:

(2) *Lydia: Just trying to get her to eat something...I'm glad you're having fun.*

Bob: Yeah, it's really different here.

Lydia: Well, that's good, I have to get the kids off for school.

Can I call you in a little while?

Bob: It's four in the morning... I'm going to go to sleep.

Lydia: Ok, well... I love you.

Bob: I love you, too, good-night, or good-morning.

Lydia: Good-night.

[He hangs up] (S. Coppola. *Lost in Translation*).

Як бачимо з прикладу, омовлення причини завершення мовленнєвого контакту (*I have to get the kids off for school*) і висловлення надії на подальші мовленнєві контакти (*Can I call you in a little while?*) є дозавершальним етапом, на якому один із комунікантів запрошує до підтримання контакту надалі й тим самим інформує партнера зі спілкування про завершення інтеракції. Стереотипна формула *Good-night* є завершальним етапом інтеракції. *He hangs up* (Він вішає трубку) – авторський коментар розмикання слухового каналу зв'язку.

Ми визначаємо стадію завершення мовленнєвого контакту як вищою мірою ритуалізовану мовленнєву дію, що слідує за вибором теми розмови діалогічного дискурсу та має набір постійно вживаних конвенційних стереотипних одиниць мови, спеціально призначених маркувати фінальну межу акту комунікації в часі й просторі. Серед них значну кількість становлять питальні за структурою речення. Подібні індикатори припинення спілкування ми називаємо контакторозмикальними МКП, оскільки вони є питальними за формою й метакомунікативними за змістом висловленнями, основною прагматичною функцією яких є завершення мовленнєвого контакту. Ми розглядаємо контакторозмикальні МКП як такі, що а) призначені пом'якшувати моральні втрати, які завдаються комунікантам під час розставання; б) закріплюють доброзичливі стосунки; в) установлюють можливість для нових контактів після закінчення терміну розставання.

У ході мовленнєвої взаємодії МКП розмикання мовленнєвого контакту можуть належати як мовцю, так і слухачеві. Контактторозмикальні МКП можуть бути представлені вільними дозавершальними (pre-closing) [5, p. 303] питальними висловленнями, що передують мовленнєвим формулам прощання та обслуговують дозавершальний етап стадії завершення мовленнєвого контакту. Наприклад:

(3) *Chris Parker: You're the kind of person we want in corporate. We're taking some clients on a golfing trip. You golf?*

Carl: Yes.

Chris Parker: You free tomorrow?

Carl: Yes.

Chris Parker: Of course you are. I better watch my back around you, Carl Kendall. Soon you'll be taking my job. See you on the links.

[Chris Parker grabs Carl's hand and shakes it. Carl runs out of the office] (N. Stoller. *Yes Man*).

У цьому епізоді діалогічного дискурсу в омовленні прощання матеріалізується інтенція на майбутню зустріч. Запрошення до нових контактів передається контакторозмикальним МКП еліптичної конструкції *You free tomorrow?*, що вживається на дозавершальному етапі спілкування. Формула прощання *See you on the links* є завершальним етапом інтеракції.

Як виявляє аналіз фактичного матеріалу, контакторозмикальні МКП не мають фіксовану позицію. Вони можуть не лише передувати формулам прощання, а й уживатися слідом за ними. Отже, контакторозмикальні МКП функціонують як дозавершальні, так і постзавершальні питальні висловлення, при цьому вони зберігають своє значення. Наприклад:

(4) *Joel: Goodbye, Clementine.*

Clementine: So you'll call me, right?

Joel: Yeah. ... [Joel exits. (Ch. Kaufman, M. Gondry. *Eternal Sunshine of The Spotless Mind*).

Цей приклад ілюструє, що завершальний етап, виражений стереотипною формулою прощання *Goodbye, Clementine*, передуює постзавершальному етапові, на якому вживається контакторозмикальне МКП *So you'll call me, right?* з інтенцією сподівання на подальші мовленнєві контакти. Авторський коментар *Joel exits* підтверджує розмикання фізичного каналу зв'язку.

Набір дозавершальних МКП на стадії розмикання мовленнєвого контакту є необмеженим, оскільки практично будь-яка одиниця може виступати в ролі дозавершального питального висловлення (фрази «лівого горизонтального розгортання», за термінологією Н.І. Формановської [3, с. 100]) і сигналізувати про розставання. Актмовленнєвий підхід до контакторозмикальних МКП надає можливість виокремити контакторозмикальні МКП-конклюдиви. Розглянемо зазначений тип метакомунікативних питань детальніше.

Контакторозмикальні МКП-конклюдиви інтеракції спрямовані на експлікацію досягнутих згод із реалізації тактичних цілей одного з учасників процесу мовленнєвої взаємодії. Як засвідчує аналіз епізодів діалогічного дискурсу, контакторозмикальні МКП-конклюдиви, що реалізують тактику підсумовування, можуть виражати прямо або непрямо досягнення згоди/домовленості стосовно завершення теми розмови або прохання не забути про досягнуту згоду. На етапі завершення зустрічі співрозмовники зазвичай гармонізують міжособистісні стосунки та з'ясовують свої позиції щодо предмета мовленнєвої взаємодії, що є основою плідних контактів. Досягнення згоди/домовленості стосовно завершення теми розмови може бути вираженим за допомогою контакторозмикальних МКП-конклюдивів типу (*So, everything is set / ready, then?; Everything in order, then?; Is everything agreed between us, then?; Agreed?; Any further questions?*, які використовуються на стадії завершення мовленнєвого контакту для фіксації інтелектуальних або емоційних результатів інтеракції. За допомогою контакторозмикальних МКП такого типу один із учасників мовленнєвої взаємодії надає можливість партнеру зі спілкування підсумувати результати досягнень комунікативного співробітництва. Наприклад:

(5) *Father Martene: I wish we had a bank here in Rusbachy so I wouldn't have to transport the cathedrals' share to the bank, all the way to Polodencz, as meager as it is.*

Andre: So, everything ready for tomorrow night?

Father Martene: Yes, do you want Father Joseph there?

Andre: I could use him for moral support, but I would like to talk to him before.

Father Martene: He is gone now, but I will have him there, a half an hour ahead so you can talk to him.

Andre: I will see you tomorrow, father. Wish me luck (S.P. Matava. *The Tatra Conspiracy*, p. 159).

Досягненню домовленості в мовленнєвій взаємодії Андре допомагає контакторозмикальне МКП-конклюдив *So, everything ready for tomorrow night?*, яким підводяться підсумки розмови. Отець Мартін демонструє розуміння позиції співрозмовника і свою згоду з ним (*Yes, do you want Father Joseph there?*). Так складається сприятлива емоційна та психологічна платформа для майбутніх інтеракцій.

До контакторозмикальних МКП-конклюдивів інтеракції зараховуємо такі: а) МКП-експектації; б) МКП-запрошення; в) МКП-виправдання. Кожен із зазначених типів контакторозмикальних МКП-конклюдивів має свою специфіку і представлений конкретним мовленнєвим актом. Розглянемо типи контакторозмикальних МКП-конклюдивів детальніше.

Використовуючи контакторозмикальні МКП-експектації на подальші мовленнєві контакти, адресант прагне інформувати адресата про те, що підсумки зустрічі задовільні. По суті, контакторозмикальні МКП-експектації є імпліцитними компліментами комунікативним та індивідуально-психологічним якимось партнером зі спілкування, що позитивно впливають на міжособистісні стосунки співрозмовників:

(6) *Wills: What is it? Tell me.*

Lisa: Nothing earth-shattering. Maybe just to hear you say you were sorry.

Wills: I am. I'm very sorry.

Lisa: Okay. Thanks.

Wills: Can I call you?

[She turns around, hesitates for a moment, then nods. She continues to the door] (A. Burnett. Autumn in New York).

За допомогою вживання контакторозмикальних МКП-виправдань про необхідність розставання типу *Can you excuse me a moment?, May I be excused (for a while)?, Is it Ok If I go now?* адресант однозначно інформує партнера з комунікації про вступ до стадії завершення мовленнєвого контакту. МКП-виправдання супроводжуються поясненнями причини розмикання мовленнєвого контакту, що виконує функцію компенсуючої дії, яка призначена для мінімізації шкоди фактом розставання. Уживаючи контакторозмикальні МКП-виправдання, адресант закладає основу подальшим продуктивним контактам, наприклад:

(7) *Doris: Mrs. Jones, it's an emergency, there's a problem with my son. May I be excused for a while? I shouldn't be long.*

Mrs. Jones: Of course. Is there anything that I can do?

Doris: No, no thank you (J. Russel. First Blood, p. 124).

Парадигму висловлень, що продовжують стадію прощання, становлять контакторозмикальні МКП-запрошення до нових зустрічей. В англомовній культурі основним мовним засобом вираження запрошення є питальні конструкції [1]. Особливість контакторозмикальних МКП-запрошень полягає в тому, що адресатові пропонується виконати певну дію, у якій він теж зацікавлений, тобто певною мірою він буде виконувати дію з урахуванням власних інтересів. Уживаючи контакторозмикальні МКП-запрошення, адресант якнайщирше намагається висловити свою симпатію адресату, показати, що той йому прийнятний і що він бажає з ним зустрітись знову, як у прикладі:

(8) *Sybil Thorndike: Perhaps we could practise our lines together later? You'd be doing me such a kindness. At my great age it's just so hard to make them stick. Why don't you come for tea tomorrow?*

Marilyn: Can I? (A. Hodges. My Week with Marilyn).

Висновки. В англомовному спілкуванні контакторозмикальні МКП-запрошення є конвенційним засобом завершення контакту, що притаманно комунікативній фатичній ситуації «Прощання». Подібні мовленнєві формули являють собою недирективні спонукальні мовленнєві акти й реалізують принцип негативної ввічливості «Спілкуйтеся у формі питального речення» («Question, hedge») (P. Brown, S. Levinson), що слугує пом'якшенню висловлення, яке може спричинити занепокоєння адресата через спонукування до дії.

Література:

1. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских традиций / Т.В. Ларина. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 512 с.
2. Почепцов Г.Г. (мл.) Язык и коммуникация: некоторые понятия / Г.Г. Почепцов (мл.) // Текст как психолингвистическая реальность. – М., 1982. – С. 3–7.
3. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета / Н.И. Формановская. – М.: Русский язык, 1982. – 191 с.
4. Laver J. Communicative Functions of Phatic Communion / J. Laver // Organization of Behavior in Face-to-Face Interaction / ed. by A. Kendon, R.M. Harris, M.R. Key. – The Hague: Mouton, 1975. – P. 215–238.
5. Sanderson T. Corpus, Culture, Discourse / T. Sanderson. – Tübingen: Books on Demand, 2008. – 351 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Burnett A. Autumn in New York / A. Burnett [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Autumn-in-New-York.html>.
2. Coppola S. Lost in Translation / S. Coppola [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Lost-in-Translation.html>.
3. Hodges A. My Week With Marilyn / A. Hodges [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/My-Week-with-Marilyn.html>.
4. Kaufman Ch. Eternal Sunshine of the Spotless Mind / Ch. Kaufman, M. Gondry [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Eternal-Sunshine-of-the-Spotless-Mind.html>.
5. Matava S.P. The Tatra Conspiracy / S.P. Matava. – New York: Xlibris Corporation, 2009. – 182 p.
6. Russel J. First Blood / J. Russel. – New York: iUniverse, 2009. – 250 p.
7. Stoller N. Yes Man / N. Stoller [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imsdb.com/scripts/Yes-Man.html>.

Грабовская И. В. Контактотерminating метакommunikative вопросы как регулятивы речевого поведения на стадии завершения речевого контакта

Аннотация. В статье рассматривается стадия замыкания коммуникативного контакта. Определяются функционально-семантические особенности контактотерminating метакommunikative вопросов как средств организации диалогического дискурса. Предлагается типология контактотерminating метакommunikative вопросов в современном англоязычном диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: контактотерminating метакommunikative вопрос, диалогический дискурс, интеракция, речевой контакт, фатический дискурс.

Grabovska I. Contact-terminating metacommunicative questions as means of speech behaviour regulation on the final stage of speech contact

Summary. The article focuses on the final stage of speech contact. The paper examines functional and semantic properties of contact-terminating metacommunicative questions as means of organization of dialogic discourse. Typology of contact-terminating metacommunicative questions in modern English dialogic discourse is suggested.

Key words: contact-terminating metacommunicative question, dialogic discourse, interaction, speech contact, phatic communion.